

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Όμοτίμου καθηγητού του Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου

Ο ΓΡΑΦΩΝ ΠΑΡΑΓΡΑΦΕΙ—ΜΕΤΑΓΡΑΦΕΤΕ ΩΣ ΕΙΝΑΙ

Τῷ φίλῳ abbé M. Richard εὐθάλῃς γῆρας
N. B. T.

1. Ἡ πλημμελής ἔκδοσις κειμένου τινὸς εἶναι δυνατόν νά ὀφείλεται: α') εἰς τὴν κακὴν αὐτοῦ παράδοσιν, ὅταν τοῦτο ἐκδίδεται ἀπὸ χειρόγραφον ἐφθαρμένον εἴτε ἀπὸ τὸν χρόνον εἴτε ἀπὸ τὰς ἐπανειλημμένας ἀντιγραφάς καὶ τὰς παραδιορθώσεις τῶν ἀντιγραφῶν¹, β') εἰς τὴν ἀνατύπωσιν μετὰ λαθῶν παλαιότερας ἐντύπου ἐκδόσεως.

Ἀφ' ἧς εὐρέθῃ ἡ τυπογραφία καὶ ἤρχισαν τυπούμενα ἐν Δ. Εὐρώπῃ ἑλληνικά βιβλία (τελευταῖον τέταρτον τοῦ 15 αἰῶνος), ἐγένετο τοῦτο συνείδησις τῶν λογίων. Εἰς τὰ γνωστὰ παραδείγματα ἀνήκουν π.χ. ὅσα ἔγραφεν ὁ πρωτοπαπᾶς Ναυπλίου Νικόλαος Μαλαξὸς (1500 - 1594 circa), διορθωτὴς σειρᾶς τῶν «Μηναίων» ἐκδοθέντων ἐν Ἑνετίᾳ: «*διεφθορότων τῶν πρωτοτύπων, ἐπληρωθῶσατο πάντα καὶ εἰς τὸ ὑγιέστατον ἀποκατέστησε*»². Τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ὁ Καισάριος (κατὰ κόσμον Κωνσταντῖνος) Δαπόντες († 1789), Σκοπελίτης μοναχὸς καὶ λόγιος, ἔγραφε³ κατὰ τῶν διορθωτῶν τῶν ἐκδόσεων, μετὰ τῶν ὁποίων ἦσαν οἱ τῶν λειτουργικῶν καὶ πατερικῶν Ἑλληνικῶν κειμένων:

*Δεύτερον εἶναι ἀμαθεῖς καὶ κάνουνσι μυρία
λάθη καὶ καταφθείρουσι τὰ μαῦρα⁴ τὰ βιβλία.
Τρίτον δὲν τὰ στοχάζονται, δὲν τὰ ξαναπερνοῦσι
μαζὶ μὲ τὸ πρωτότυπον⁵ καὶ ἔττι τὰ χαλνοῦσι.
Νὰ τοὺς χαλάσῃ ὁ Θεὸς καὶ νὰ τοὺς ἐκδικήσῃ...*

1. Εἰς χειρόγραφον Ρητόρων μετὰ σχολίων, ἐτῶν 1244 - 1254, *Cod. Vat. Gr. 105* (Turyn, Codd. Vat. Graeci..., 1965, σ. 39) ἀναγινώσκεται σημεῖωμα τοῦ γραφέως: «*Ἀλλωστε καὶ πολὺ τὸ ἐσφαλμένον ἐξ οὗ μοι ταῦτα ἐγράφησαν*»!

2. Πρβλ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique I*, 1885, σ. 281.

3. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκης, *Κλείς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας*, Ἀθῆναι 1965, σ. 131, ὅπου ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

4. Τὰ δυστυχεῖ, συμπαθεῖ συγγράμματα, τοὺς συμπαθεστάτους κώδικας!

5. Δὲν παραβάλλουν τὰ ἐντυπα πρὸς τὸ πρωτότυπον χειρόγραφον.

καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας μας μνηαῖα, συναξάρια
καὶ τὰ λοιπὰ τὰ γέμισαν λάθῃ, φθορὰς καντάρια ¹.
Εἶναι δὲ πάλιν μερικοὶ ὅπου τὰ διορθώνουν
τάχατες, ὅμως τὰ χαλοῦν αὐτὰ καὶ τὰ τυφλώνουν.
Ὅτι πολλοὶ ἀγράφματοι, μὰ καὶ γραμματισμένοι
βιβλία ² ἀντιγράφουν, ὅχι δὲ ὡς τυχαίνει,
διότι δὲν πῦανουσιν, ἀφοῦ τὰ τελειώσουν
νὰ τὰ ξαναδιαβάσουν καὶ νὰ τὰ διορθώσουν ³,
καθὼς ἐκαταχάλασαν τοῦ κόσμου τὰ βιβλία
καὶ νέα τε καὶ παλαιά, ἱστορικὰ καὶ θεῖα ⁴.

2. Θὰ ἤθελον νὰ ἐπιστήσω ἐδῶ τὴν προσοχὴν τῶν κωδικολόγων καὶ
φιλολόγων εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους τοῦ Ροδίου ποιητοῦ Ἑ μ μ α ν ο υ ἢ λ
Γ ε ω ρ γ ι λ ᾱ, γράψαντος μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως, καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρήνου, ἐκφράσαντος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀνησυχίαν
περὶ μελλούσης κακοποιήσεως τοῦ ἔργου του ὑπὸ τῶν ἀντιγραφῶν, διὰ
μεταβολῶν καὶ ἰδίᾳ προσθηκῶν:

Τὸ ποίημα ὁποῦ ᾽γραψα ὅλοι νὰ τὸ ποθῇτε ⁵
καὶ νὰ τὸ μεταγράφετε ⁶, πολλὰ νὰ τ' ἀγαπᾶτε,
κι ὅσοι τὸ μεταγράφετε, νὰ γράφετε ὡς ἐναι
μὴ βγάλετε, μὴ βάλετ' ἀπ' ἐκεῖνον τὸ ἐγράφη ⁷,
κι ὁποῦ τὸ κάμη ⁸, ἄς βλέπη το, τὸ κρῖμα ⁹ μὴ κερδίση,
ὅτι καὶ κόπον ἔβαλα ἐγὼ νὰ τὸ συνθέσω!
Διὰ τοῦτο σᾶς παρακαλῶ νὰ γράφετε σὰν εἶναι ¹⁰,
καὶ πλεόν νὰ μὴ γράφετε διὰ τὴν ἁμαρτίαν ¹¹.

Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στ. 837 - 844 (Wagner, 1870).

1. καντάρια ὅσα ζυγίζει φορητὸς ζυγός, πλῆθος μέγα.

2. κώδικας.

3. διὰ τῆς παραβολῆς, σημειοῦντες *infra* ἢ *supra* *lineas* ἢ *in marginem* τὰς δια-
φοράς.

4. Δηλαδή διέφθειραν ὅλως τόσον τὰ δι' ἀρχαίων ὅσον καὶ τὰ διὰ μεταγενεστέρων
κωδίκων παραδοθέντα, τόσον τῆς θύραθεν ὅσον καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας
συγγράμματα.

5. ἀγαπᾶτε.

6. Σημειωτέοι οἱ ὅροι *μεταγράφειν* ἐπὶ ἀντιγραφῆς καὶ *παραγράφειν* ἐπὶ ἀντιγρα-
φικῶν σφαλμάτων (βλ. περαιτέρω).

7. μὴ ἀφαιρέσητε, μὴ προσθέσητέ τι πέρα τοῦ γραφέντος (ὑπὸ τοῦ συγγραφέως).

8. ὁ δράστης τῆς παραποιήσεως.

9. τὴν (τιμωρουμένην) ἀδικίαν.

10. *Sic ut scriptum est*!

11. τὸ κρῖμα, τὴν ἀδικίαν δι' ἣν θὰ εἰσθε ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ ὑπόλογοι.

3. Ἄλλ' ὁ φόβος ἀλλοιώσεων κατὰ τὴν μεταγραφὴν ὑπῆρξεν ἤδη παλαιότατος. Οὕτω, διὰ νὰ φέρω ἐλάχιστα παραδείγματα, μεταξὺ τῶν ἀμφιβαλλομένων ἐπιστολῶν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου εἶναι καὶ δύο πρὸς καλλιγράφους, ὅπου ὁ ἅγιος Καππαδόκης δίδει ὁδηγίας περὶ ἀντιγραφῆς. Εἰς τὴν CCCXXIV μακρότερος εἶναι ὁ λόγος περὶ τῆς τηρήσεως τῆς εὐθείας τῶν στίχων, διὰ νὰ μὴ ἐπέρχεται σύγχυσις τῶν ἀναγινωσκομένων. Ἄλλ' εἰς τὴν προηγουμένην αὐτῆς CCCXXIII ἐπιστολὴν Νοταρίῳ τινί, ὁ Καισαρείας Βασίλειος συνιστᾷ: «*Ὡς γὰρ μικρὰ πλάνη πολλὸς ἡμάρτηται λόγος, τῇ δὲ ἐπιμελείᾳ τοῦ γράφοντος κατορθοῦται τὸ λεγόμενον*» (Lettres III, σ. 201, Courtone). Δηλονότι ἀπὸ μικρὸν τι λάθος εἶναι δυνατόν νὰ ἀλλοιωθῇ μεγάλως τὸ κείμενον. Ἀντιθέτως, ἀπὸ τὴν προσοχὴν τοῦ ἐκδότη - γραφέως, εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ ὀρθῶς ἡ ἔννοια τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς ὅσα ἔγραψεν.

4. Ὁ Ἰωάννης Τζέτζης (Epistulae, ἔκδ. Leone, σ. 159) ἔγραψε:

*Πρόσσχες τὸ λοιπὸν πᾶς θέλων μεταγράφειν,
καὶ τῷδε γράφῃς οὐ κακῶς γράφεις πάλιν.*

5. Εἰς *Cod. Vat. Gr. 1296* ἔτους 1205 περιέχοντα τὸ λεξικὸν Σοῦδα (Σουῖδαν τέως), ὁ γραφεὺς Ματθαῖος, μεταξὺ ἄλλων ἐσημείωσε:

*...Οἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθαι (sic) πάντες
ὅτι ὁ γράφων καὶ πάλιν (= ὁ ἀντιγράφων) παραγράφει.*

(Alexander Turyn, Codd. Graeci Vaticani s. XIII et XIV..., 1965, σ. 21).

Τὸ παράδειγμα δὲν εἶναι φυσικὰ τὸ μοναδικόν. Οὕτως εἰς τὸν *Cod. Franzon. 32* (Genova) ἔτους 1321, σημεῖωμα ὁμοίως δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Alexander Turyn (Dated Greek Manuscripts of the 13 and 14 Centuries in the Libraries of Italy, I, Urbana 1972, σ. 146):

Μὴ καταρᾶσθαι (sic) ὅτι καὶ ὁ γράφων παραγράφει

τουτέστι κάμνει λάθος κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν.

Εἰς *Ψαλτήριον Codex Vatic. Gr. 1070*, ἔτους 1291, ἐπίσης ἀνεγνώσθη: «*Οἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθαι (sic) διὰ τὸν κ(ύριον) ὅτι ὁ γράφων πολλᾶκις (sic) παραγράφει*». (Πρβλ. Α. Turyn, Codd. Gr. Vat. 1965, σ. 76). Καὶ εἰς *Ψαλτήριον* ὁμοίως σιναϊτικὸν *Codex Sinait. Gr. 2132* τοῦ 18 αἰῶνος (Benesevič, III, 339): «*Ὅδεῖς ὁ γράφων καὶ οὐ παραγράφει. Κύριος διαφυλάξει (sic) τοὺς γράφοντας καὶ τοὺς μὴ γράφοντας (= μεταγράφοντας?)*».

6. Εἰς cod. Patm. Gr. 776, ἔτους 1572, περιέχοντα «Θηκαρά, Ὑμνους διαφόρους», ἀνεγνώσθη ¹ τὸ ἐπόμενον σημείωμα:

Τέλος καὶ τῷ Θε(ε)ῷ χάρις. ᾧ οὐδεὶς ὁ γράφων καὶ ὁ παραγράφειν. Κ(ύριος) διαφυλάξει τοὺς γράφοντας, καὶ τοὺς μὴ γράφοντας...².

Τὸ σημείωμα εἶναι καθαρώτατον, ὥς φαίνεται ἐκ τοῦ Πίνακος 59, ἐν τούτοις ἀνεγνώσθη κακῶς, ἔμεινε δὲ καὶ ἀσχολίαστον. Διότι ὁ γραφεὺς δὲν ἔγραψεν ὁ παραγράφειν ἀλλὰ οὐ παραγράφει (= οὐ παραγράφει αὐτὸ οὐ παραγράφειν τυγχάνων). Τὸ ἄρθρον εἶναι ἀνύπαρκτον, ἢ ἄρνησις φανερά, ὥς ἀπαιτεῖ καὶ τὸ νόημα ³.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1. Ἀθ. Κομίνη, Πίνακες Χρονολογημένων Πατμιακῶν Κωδίκων, Ἀθῆναι 1968, σ. 32, πίναξ 59 καὶ Ath. Komini's, Facsimiles of Dated Patmian Codices, Athens 1968, σ. 49, Facs. N° 59 (ὅπου εἰς ἀπόπειραν νέας ἀναγνώσεως ἐδημοσιεύθη ὀρθότερον οὐ παραγράφειν, κεχωρισμένων τῶν λέξεων, αἱ ὅποια καθαρῶς φαίνονται ἡνωμένοι ἐν τῷ Πίνακι).

2. Ἔπεται ἡ χρονολογία.

3. Ὁ παραγράφων ἐνθυμίζει εἰς τὴν Νεοελληνικὴν τὴν ἐπιτατικὴν σημασίαν τῆς παρὰ (παραιτῶν, παραλέω κτῶ.), τὸν πολυγράφων, τὸν γράφοντα περισσότερο τοῦ δέοντος! Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ γραφεὺς τοῦ κώδικος καὶ τοῦ ἐν τέλει αὐτοῦ σημειώματος ἐπανελάμβανεν ἀπὸ μνήμης ὅ,τι εἶχεν ἀλλαχοῦ ἀναγνώσει. Τὸ δεῦτερον σκέλος τοῦ σημειώματος (Κύριος διαφυλάξει...) δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ πρῶτον, ἀποτελοῦν εὐχὴν ὑπὲρ τῶν γραφέων καὶ τῶν μὴ ἐπιτελούντων τὸ κοπιαστικὸν τοῦτο λειτούργημα. Ἐκτός ἂν τὸ μὴ γράφοντας προῆλθεν, ὥς εἴκασα ἀνωτέρω, ἐκ τοῦ μεταγράφοντας.